

Joseph Roth en de *Radetzky* mars

29 januari 2022

Op Nieuwjaarsdag luister ik traditiegetrouw naar het Nieuwjaarsconcert dat gegeven wordt in de prachtige Gouden Zaal van de *Wiener Musikverein*. Wereldwijd wordt het via TV uitgezonden. Niet dat het nou zo'n muzikaal hoogtepunt is, maar het heeft iets feestelijks en het laat je de rotjes van de avond ervoor vergeten. Het programma is elk jaar nagenoeg hetzelfde: lichte, 19^e-eeuwse klanken van de familie Strauss, afgewisseld met soortgelijke harmonieën van minder bekende goden, zwierige balletbeelden vanuit paleistuinen, en natuurlijk pr-plaatjes, bedoeld om de charme van Wenen en andere Oostenrijkse plekjes – *die schöne blaue Donau* niet te vergeten - met het wereldpubliek te delen.

Graaf Radetzky von Radetz.

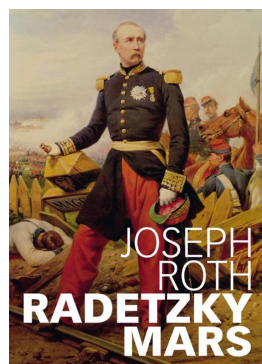
Concert en kijkspel eindigen steevast met de ritmische *Radetzky* mars van Johann Strauss Sr., een muzikaal eerbetoon aan graaf Radetzky von Radetz, vanwege diens overwinning tijdens een veldslag in 1848 tegen de Italianen, ergens in de Piëmont. Bij het beluisteren van de triomfantelijke, optimistische marsklanken, die destijds het heroïsche soldatendom moesten verheerlijken, dwalen mijn gedachten altijd af naar het droeve lot van Joseph Roth (1894-1939), in mijn ogen een der grootste Duitstalige schrijvers van de vorige eeuw. In Oostenrijk en Duitsland en ver daarbuiten was hij een gevierd auteur van bestsellers. Totdat Hitler aan de macht kwam.

Van Joodse komaf, geboren in Brody, gelegen in het westen van het huidige Oekraïne, een stad die vroeger bij het Habsburgse rijk hoorde, beseft de intelligente Roth, welk lot hem met de komst van de Führer beschoren zou zijn. Enkele uren voordat de mislukte kunstschilder tot Rijkskanselier werd benoemd, pakte hij zijn koffers en nam hij de wijk naar Parijs. Zijn vrouw, die geestesziek was, moest hij in een Berlijns ziekenhuis achterlaten. Luttele maanden later belandden zijn 'ontaarde' boeken op de brandstapel, waaronder ook de pas verschenen roman *Radetzky* (1933).

Radetzky is het verhaal van de laatste bloeiperiode en het langzaam intredend verval van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie. Daarmee

verweven zijn de perikelen van het geslacht Von Trotta, die de bloei en het einde van het eens zo machtige Rijk weerspiegelen. In 1914 vuurde ene Gavrilo Princip in Sarajewo een pistoolschot af op aartshertog Frans Ferdinand. WOI was geboren. In 1916, *mitten im Krieg*, stierf van pure ouderdom Franz Joseph, keizer van het Habsburgse Rijk. Roth, die in zijn vroegste jeugd links was en antimonarchist, was in de jaren twintig tot het inzicht gekomen dat met de ineenstorting van de monarchie bange tijden zouden aanbreken. De roman is dan ook in de eerste plaats een nostalgische terugblik op een voorbije wereld, waarin orde en tucht heersen en iedereen zijn plaats kent. De soldateneer staat hoog in het vaandel en de Radetzkymars, symbool van vroegere militaire glorie, doet de harten van soldaten en burgers sneller kloppen.

Als in 1914 de chaos uitbreekt, we naderen dan het einde van de roman, wordt duidelijk dat de burgerlijke gehoorzaamheid, de sociale hiërarchie, de gedeelde normen en waarden ervoor zorgden dat volkeren die qua taal en cultuur totaal van elkaar verschilden, in betrekkelijke harmonie met elkaar konden samenleven. Onwillekeurig gaan je gedachten bij het lezen uit naar onze tijd, waarin de Europese Unie, met haar 27 lidstaten, te maken heeft met grote culturele verschillen en taalbarrières. Haar streven naar meer politieke eenheid en geopolitieke macht stuit op weerstand van nationalistten. Toch lijkt meer eenheid hard nodig, mocht zich een ernstige crisissituatie voordoen.

Zoals ik hierboven schreef, is Joseph Roth voor mij een literaire grootheid, vergelijkbaar met Thomas Mann, die in zijn *Buddenbrooks* (1901) ook opkomst en verval tekent, maar dan van een koopmansfamilie in de 19^e eeuw. Meer nog dan Mann vind ik Roth een geboren verteller, die alles in zich heeft wat een groot schrijver moet hebben: een kritische attitude, een scherp observatievermogen, een heldere stijl en gevoel voor ritme. Romantiek en realisme, nostalgie en cynisme wisselen elkaar in de roman voortdurend af.

Een voorbeeld ter illustratie: in een subliem vertelde romantische scène wordt de jonge, schuchtere hoofdpersoon luitenant Carl-Joseph von Trotta verleid door een jonge vrouw, de echtgenote van een van zijn ondergeschikten. Het voorval krijgt jaren later een realistisch, tragisch vervolg, als Carl-Joseph van zijn vader verneemt, dat zijn vroegere maitresse een paar dagen na de bevalling van een zoontje is gestorven. Hij acht het zijn ereplicht haar graf te bezoeken:

Das Grab war noch frisch, ein winziger Hügel, ein kleines, vorläufiges Holzkreuz und ein verregneter Kranz aus gläsernen Veilchen, die an Konditoreien und Bonbons erinnerten. 'Katherina Luise Slama, geboren, gestorben.' Unten lag sie, die fetten, geringelten Würmer begannen soeben, behaglich an den runden, weissen Brüsten zu nagen.

Het graf was nog vers, een heuveltje, een klein, voorlopig houten kruis en een verregende krans van glazen viooltjes die aan banketbakkerijen en bonbons deden denken. 'Katherina Luise Slama, geboren, gestorven.' Daar beneden lag ze; de vette, kronkelige wormen begonnen zo-even knus te knagen aan haar ronde, blanke borsten.

Afgezien van de jaren twintig, toen hij als sterjournalist van Duitse kwaliteitskranten schitterde en als romancier successen boekte, heeft Roth weinig plezier gekend in zijn leven. Hij was Jood (in die tijd een ernstige handicap), half wees (zijn vader belandde al voor zijn geboorte in een psychiatrische inrichting), hij trouwde met een vrouw die geestelijk labiel bleek en later schizofreen werd, hij raakte aan de drank, kampte met geldgebrek en was na 1933 voortdurend op de vlucht voor de nazi's. Vanuit Parijs maakte hij enkele reizen, onder andere naar Amsterdam. Constant op zoek naar een *Heimat*, voelde hij zich nergens thuis. Achteraf bleek de enige veilige haven dat grote, deels reeds vermolmde Habsburgse Rijk te zijn geweest met de stokoude Franz Joseph als een soort vaderfiguur.

De laatste jaren van zijn droeve leven verbleef hij in een Parijse hotelkamer boven zijn stamcafé *Le Tournon* (bestaat nog steeds!), waar hij aan een vaste tafel schreef, maar vooral dronk. Roth was zwaar alcoholist. Toen hij het nieuws vernam dat zijn Joodse vriend en collega Ernst Toller zelfmoord had gepleegd, stortte hij ineen. De Franse arts die hem behandelde en blijkbaar niet wist dat hij te maken had met een zwaar verslaafde, verbood hem elke druppel alcohol, hetgeen leidde tot een *delirium tremens*. In het ziekenhuis overleed hij enkele dagen later aan de gevolgen van een longontsteking. Eén jaar na zijn dood marcheerde de Duitse *Wehrmacht* Parijs binnen en werd zijn zieke echtgenote uit de psychiatrische kliniek gehaald en vergast.